

२१. बाळासाहेब आंबेडकर यांचे नेतृत्व आणि कार्य

डॉ. डोंगरे एल. बी.

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख, हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय, हिमायतनगर, जि. नंदेड.

सन 1980 च्या दशकात महाराष्ट्राच्या समाजकारणात, राजकारणात आणि अर्थकारणात स्थित्यंतरे घडून आली. “1982 साली मुंबईत डॉ.बाबासाहेबांच्या बहिष्कृत हितकरनी सभेचा सुवर्ण महोत्सव बाळासाहेब आंबेडकरांच्या उपस्थितीत साजरा झाला. या सुवर्ण महोत्सवी कार्यक्रमाचे उद्घाटक डॉ.रावसाहेब कसबे हजर राहिले नाहीत. त्यांनी पाठविलेल्या संदेशात दलित चळवळीत दलितांबरोबर दलितेतराच्या सहभागाचा विचार व्हावा. त्यामुळे दलित चळेवळ जातीच्या मर्यादेत अडकणार नाही असे अवाहन केले होते. याच मेळाव्यात बाळासाहेब आंबेडकरांनी सम्यक समाज आंदोलन स्थापन झाल्याची घोषणा केली.”

दलितांचे उध्दारकर्ते डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी आपल्या राजकीय आणि सामाजिक जीवनाची सुरुवात ‘बहिष्कृत हितकरनी’ सभेच्या माध्यमातून केली होती. त्यांचे वारसदार बाळासाहेब आंबेडकर यांनी बहिष्कृत हितकरनी सभेच्या सुवर्ण महोत्सव कार्यक्रमाच्या दिनी सम्यक समाज आंदोलनाची स्थापना केली. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी स्थापन केलेला शे.का.फे.हा दलितांचा पक्ष आहे. ही ओळख डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांना मिटवून टाकावयाची होती. सर्व जाती धर्मांना सामावून घेणारा सर्व समावेशक असा पक्ष स्थापन करण्याचा राजकीय मानस डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचा होता, परंतु तो पक्ष स्थापन करण्यापूर्वीच डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे महापरिनिर्वाण झाले. त्यानंतर रिपब्लिकन पक्षाला सर्व समावेशक किंवा केवळ बौध्दांचा पक्ष ही ओळख मिटवता आली नाही. म्हणून बाळासाहेब आंबेडकर यांनी रावसाहेब कसबे यांनी दिलेल्या राजकीय संदेशानुसार एक सर्वसमावेशक आणि सर्वव्यापी अशा सम्यक समाज आंदोलनाची स्थापना केली. आजपर्यंत सांस्कृतिक आणि सामाजिक चौकटीत अडकलेल्या दलित चळवळीला जातीय चौकटीच्या बाहेर काढून तिला सर्व समावेशक आणि सर्वव्यापी करून दलित, शोषित, शेत मजुरांच्या भूमिहिनांचा प्रश्न घेऊन राजकीय पटलावर मार्गक्रमण करण्याचा प्रयत्न केला.

बाळासाहेब आंबेडकर यांच्या सम्यक समाज आंदोलनाच्या माध्यमातून एक जातीयता, रोजगाराचा, किमान वेतनाचा, स्त्रियांचे प्रश्न व भूमिहिन, शेतमजुरांचा प्रश्न घेऊन आपल्या आर्थिक लढयाची सुरुवात दिनांक 2 मार्च 1983 रोजी नाशिक येथे केली. अनेक कार्यकर्त्यांना सोबत घेऊन समाजातील विविध प्रश्नांची जाणीव शासनाला करून दिली. मुंबई विधान भवनावर पायी मोर्चा काढला. यावेळी राज्याचे तत्कालीन मुख्यमंत्री वसंतदादा पाटील यांना विविध मागण्यांचे निवेदन दिले. त्यात मराठवाडा विद्यापीठाचे नामांतर व्हावे, वाढत्या महागाईला विरोध, भूमिहीन शेतमजुरांना पडीक जमिनी देण्यात याव्यात. नवबौध्दांना व आदिवासींना सवलती द्याव्या इत्यादी मागण्यांचा समावेश होता.

बाळासाहेब आंबेडकरांनी दिनांक 27 नोव्हेंबर 1983 रोजी सिध्दार्थ विहार वडाळा येथे काही समविचारी लोकांची बैठक बोलावली. या बैठकीत डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या संकल्पनेतील रिपब्लिकन पक्ष या विषयावर सखोल चर्चा करण्यात आली. त्यानुसार बाळासाहेबांनी भारतीय रिपब्लिकन पक्षाच्या स्थापनेच्या कार्याचा प्रारंभ केला. “दिनांक 6 मे 1984 रोजी अहिल्याश्रम नानापेठ, पुणे येथे मिनाबाई गायकवाड यांच्या अध्यक्षतेखाली अधिवेशन बोलावण्यात आले. या अधिवेशनात भारतीय रिपब्लिकन पक्ष या नावाने रिपब्लिकन पक्षाची पूर्ण बांधणी करून एक स्वतंत्र राजकीय व्यासपीठ निर्माण करण्यात आले.”

बाबासाहेब आंबेडकरांचे वारसदार असलेले बाळासाहेब आंबेडकर यांनी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या संकल्पनेतील सर्व जाती धर्मियांना सामावून घेणारा सर्व सर्व समावेशक अशा भारतीय रिपब्लिकन पक्षाची स्थापना केली.

बाळासाहेब आंबेडकर यांनी सम्यक समाज आंदोलनाने राजकीय जीवनात प्रवेश केला. त्यानंतर त्यांनी विविध राजकीय कार्य करून बहुजन समाजाला न्याय मिळवून दिला. त्यांच्या प्रमुख कार्याचा आढावा घेणे आवश्यक ठरते. बाळासाहेब आंबेडकरांनी 1980 पासून व्यवस्था परिवर्तन हा उद्देश घेऊन दलित चळवळीत सक्रिय सहभागी झाले. दिशाहीन आणि आत्मविश्वास हरवून बसलेल्या दलित चळवळीला नवी प्रेरणा संजीवनी देण्याचा प्रयत्न बाळासाहेब आंबेडकर यांनी केला. एका जातीचा पक्ष अशी ओळख असलेल्या रिपब्लिकन पक्षाला बहुजनवादी चेहरा देऊन जाती-जमाती, विमुक्त भटक्या जमातींना आपल्या पक्षात सामिल केले. 1980 च्या दशकात बाळासाहेबांनी आपल्या सार्वजनिक जीवनात प्रवेश करून शेतकऱ्यांचा, स्त्रीयांचा, दलितांचे तमाम बहुजनांच्या जिवाळयाचे प्रश्न हाती घेऊन कार्ये, आंदोलने, निदर्शने, लढे दिली.

भारतीय स्त्री ही समाजातील एक महत्त्वाचा घटक आहे. प्राचीन काळापासून ते आजतागायत स्त्रीच्या नशीबी, शोषण, दैन्य, दारिद्र्य, अपमानाचेच जीवन आले आहे. स्त्रीचे कार्यक्षेत्र हे चूल आणि मूल एवढेच सीमित होते. स्त्रीयांचे सर्व हक्क समाजव्यवस्थेने हिरावून घेतले होते. त्यामुळे स्त्रीच्या नशीबी गुलामीचे जीवन आले. या दास्यातून मुक्त करण्यासाठी वेळोवेळी समाज सुधारकांनी, विचारवंतांनी स्त्री उत्थानाची कामे केली आहेत. स्त्रीला दास्यातून मुक्त करण्यामध्ये डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कार्य उल्लेखनीय आहे. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचा वसा आणि वारसा चालवणाऱ्या बाळासाहेब आंबेडकर यांची भारिप बहुजन महासंघाच्या माध्यमातून स्त्रीयांच्या संदर्भात मानवतेच्या दृष्टीने विचार करून पुरुषाप्रमाणे स्त्रीयांनाही मान, सन्मान, प्रतिष्ठा व हक्क मिळून त्यांचाही राजकारणातला सहभाग वाढावा या हेतूने स्त्री मुक्ती परिषदेचे आयोजन केले. बाळासाहेब आंबेडकर यांनी व्यवस्था परिवर्तनाच्या उद्देशाने वंचित समाजातील महिलांना राजकारणातील सहभाग वाढवता यावा यासाठी भारिप बहुजन महासंघाने 1985 ला महिला आघाडी निर्माण केली. भारिप बहुजन महासंघाच्या महिला आघाडी मार्फत दरवर्षी स्त्री मुक्ती परिषदा घेतल्या जातात.

मंडल आयोगाने आपल्या अभ्यास दौऱ्यातून भारतातील मागास जाती घोषित केल्या. त्या जातीचा सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक दर्जा उंचवावा या हेतूने महत्त्वपूर्ण अशा शिफारशी केंद्र सरकारला केल्या होत्या. त्या शिफारशी ओबीसीच्या विकासासाठी तात्काळ करण्यात याव्यात यासाठी बाळासाहेब आंबेडकर यांनी वेळोवेळी प्रयत्न केले आहेत. “दिनांक 29 मार्च

1988 रोजी मुंबई येथे मंत्रालयावर प्रचंड मोर्चा बाळासाहेब आंबेडकर यांच्या नेतृत्वाखाली काढण्यात आला. यावेळी महाराष्ट्राच्या मुख्यमंत्र्यांना निवेदन दिले केंद्र सरकारला एक निवेदन पाठवण्यात आले.”

भारतातील ओबीसी समाजाचा सामाजिक शैक्षणिक आर्थिक दर्जा उंचवावा आणि समाज परिवर्तन व्हावे या हेतूने मंडल आयोगाने केलेल्या शिफारशी लवकरात लवकर लागू करण्यात याव्यात. यासाठी बाळासाहेब आंबेडकर यांच्या नेतृत्वाखाली महाराष्ट्राच्या मंत्रालयावर मोर्चा काढण्यात आला. यातून ओबीसींच्या हितासाठी, हक्कासाठी झगडणारा पक्ष भारिप बहुजन महासंघ बहुजनांचा पक्ष अशी ओळख निर्माण झाली.

उपेक्षित वंचित घटकामधील आदिवासी हा एक मोठा समुदाय आहे. आदिवासी हा भारतातील मूलनिवासी समाज आहे, परंतु इथल्या समाजव्यवस्थेत त्यांचे अस्तित्व नाकारले होते. म्हणून हा समाज जंगलात किंवा त्या शेजारी स्थायिक झाला. नागरी समुदायापासून आदिवासी समुदाय हा अलिप्त राहिल्यामुळे त्यांचे सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, सांस्कृतिक जीवन भिन्न स्वरूपाचे होते. जंगलात राहणाऱ्या या आदिवासी समुदायाला विकासाच्या प्रवाहात आणण्यासाठी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी भारताच्या राज्यघटनेमध्ये त्यांना घटनात्मक अधिकार प्रदान केले. त्यामुळे त्यांच्या विकासाचा मार्ग प्रशस्त होण्यास मदत झाली. स्वातंत्र्य प्राप्तीच्या काही दशकानंतरही या समुहाचा म्हणावा तेवढा विकास झालेला नाही. म्हणून आदिवासी समुदाय हा विकासाच्या प्रवाहापासून वंचित राहिला आहे. बाळासाहेब आंबेडकर यांनी भारिप बहुजन महासंघाच्या माध्यमातून सर्व जाती जमातींना, वर्गांना एकत्रित करण्याचा प्रयत्न केला. दलितांचा पक्ष ही एवढी ओळख न राहता सर्व समावेशक बहुजनवादी पक्ष अशी ओळख निर्माण केली. भारिप बहुजन महासंघाच्या उदयाच्या पहिल्या टप्प्यात बाळासाहेब आंबेडकर यांनी नांदेड जिल्ह्यातील भीमराव केराम व आदिवासी तरुणाला किनवट विधानसभा मतदार संघाचे आमदार बनविले आणि आदिवासी समुहामध्ये राजकीय इच्छाशक्ती निर्माण केली. बाळासाहेब आंबेडकरांच्या नेतृत्वानी राजकीय अस्तित्व नसणाऱ्यांना राजकीय अस्तित्व निर्माण करून दिले. एवढेच नाही तर महाराष्ट्रातील विविध जिल्ह्यांमध्ये आदिवासी समाजामध्ये जाणीव जागृती निर्माण करण्यासाठी आदिवासींचे मेळावे घेतले. म्हणून बाळासाहेब आंबेडकरांचे नेतृत्व सर्वसमावेशक आणि राजकारणापेक्षा समाजकारणाला प्राधान्य देणारे आहे.

संदर्भ सूची

- 1) पळशीकर सुहास, जात व महाराष्ट्रातील सत्ताकारण, सुगावा प्रकाशन, पुणे.
- 2) साळवे दिनकर, 1956 नंतरची दलित चळवळ, दिग्नाग प्रकाशन, पुणे.
- 3) भोजने भास्कर, अष्टपैलू नेतृत्व बाळासाहेब आंबेडकर.
- 4) गजभिये गजानन गजभिये, भारिप बहुजन महासंघाची भूमिका आणि राजकारण, वेदमुद्रा प्रकाशन, अमरावती.
- 5) पवार मखराम, बहुजन महासंघ कशासाठी-कोणासाठी, बहुजन प्रकाशन, मुंबई.